

ПРОГРАМИРАЊЕ И СТРУКТУРИРАЊЕ НАСТАВНЕ ГРАЂЕ У ЛИКОВНОМ ВАСПИТАЊУ

Богомил Карлавариц

Ликовно васпитање

Часопис за васпитаче, учитеље и наставнике ликовног васпитања, број 6/1977.

1. ПОТРЕБА ПЛАНИРАЊА У ЛИКОВНОМ ВАСПИТАЊУ

Свака појава може бити предмет проучавања, дакле мање или више објективно објашњена. Свака појава подлеже променама које могу бити квалитативно нове или могу означавати регресију и назадовање. Ови процеси се могу пратити, а у већини случајева се могу и усмеравати.

1.1. Ликовно васпитање је појава и процес који је могуће објективно проучавати. Уколико то не би било могуће, методика ликовног васпитања не би била научна дисциплина. Већа или мања развијеност научног проучавања феномена ликовног васпитања условљена је општим степеном научног проучавања педагошких феномена и феномена саме ликовне уметности. Без објективних резултата у теорији васпитања и у теорији уметности нема ни научне објективности у ликовном васпитању.

1.2. Ликовно васпитање је процес који тече објективно на основу закона дијалектике. Неопходно је, отуда, комплексност законитости дијалектике прилагодити комплексности процеса ликовног васпитања у коме ваља уважавати социолошке, педагошко-дидактичке, психолошке и индивидуалне као и културно-историјске и ликовно-естетске компоненте.

2. КОМПОНЕНТЕ ПЛАНИРАЊА

Планирање васпитног рада веома је осетљиво и комплексно. Оно претпоставља међусобну повезаност свих фактора који утичу на васпитни ефекат: утицај породице, школе, средине, других мање или више организованих утицаја, а унутар сваког овог фактора посебно утицаје садржаја, метода и субјеката. Овај аспект се може означити као **хоризонтална** повезаност фактора у планирању. Истовремено, планирање предвиђа и одређене етапе утицаја и интеракције свих фактора који утичу на развој, њихово праћење и корекцију. Овај процес обухвата како планирање циљева и садржаја, тако и метода рада, те проверу резултата и ново кориговано даље планирање, што се, у принципу, ослања на законитости дијалектике. Овај аспект планирања може се означити као **вертикално** повезивање етапа и фактора у планирању.

2.1. Хоризонтално повезивање претпоставља у садржинском погледу **интердисциплинарност** обраде градива. Она може бити само облик координације као најнижег облика обраде градива, а такође и обрада на основу пројеката, када се бришу традиционалне границе међу наставним предметима, већ се једна животна и проблемска садржинска целина узима као предмет обраде, што претпоставља и извесно одступање од фронталног начина рада у разреду и придржавања чврстих временских интервала односно школских часова. Такав рад води и групном облику наставе. У погледу постављања циљева, хоризонтално повезивање истиче претежно опште циљеве (еманципацију, свестраност, интегритет личности), а нешто мање специфичне циљеве појединих наставних предмета. У погледу сарадње наставника, хоризонтално повезивање градива претпоставља у крајњој консеквенци **тимски рад** свих наставника, а не индивидуално утицање сваког наставника посебно.

2.2. Вертикално повезивање градива означава структурирање градива у поједине етапе, већег или мањег обима, с тим што се етапе међусобно органски повезују. У питању је, дакле, утврђивање **глобалних** циљева и садржаја, те, после тога, **конкретних целина** — циљева, садржаја и метода — у реализацији васпитног рада, с тим, што се конципирање појединих етапа може заснивати на процесима учења, игре или стваралаштва, односно рада. Разуме се да је могуће структурирање градива и на доброј комбинацији свих ових процеса, уз уважавање законитости дијалектике. У овом процесу ваља имати у виду индивидуалне потребе и могућности, као и ове потребе и могућности групе ученика и разреда, те факторе интеракције међу ученицима и између ученика и наставника (као и међу наставницима као тима).

2.3. Уобичајено је да се у процесу планирања наводе и други фактори, а пре свега званичан план и програм, узраст ученика и расположиво време, ритам рада у току године и уважавање одређених датума и празника као и општи услови рада у школи и друштвеној средини.

3. СПЕЦИФИЧНОСТИ ЛИКОВНЕ ПРОБЛЕМАТИКЕ У ПЛАНИРАЊУ ЛИКОВНОГ ВАСПИТАЊА

Специфичности се у подједнакој мери односе како на сам феномен ликовне уметности, тако и на комплексност ликовног васпитања у погледу циљева, тако и у погледу ширине садржаја — од теоретског до практичног рада, односно од визуелних до ликовно-естетских појава, као и од специфично-стручних до општеобразовних циљева.

3.1. Специфичност ликовног феномена огледа се у ширини визуелно-ликовних појава, као и слојевитости појединачног визуелно-ликовног дела.

3.1.1. Визуелно ликовни феномен, као и сви други феномени човекове теорије и праксе, има свој теоретски и свој практични вид:

Теоретски вид обухвата историју уметности, теорију уметности и ликовну критику, односно естетско процењивање.

Практични вид обухвата аутономно ликовно стваралаштво, ликовно обликовање предмета свакодневне употребе у производњи, обликовње архитектуре и простора, визуелне поруке у најширем смислу речи. Сви ови аспекти визуелно-ликовног феномена интегришу се у области визуелне и ликовне културе, те се манифестују у извесном виду и као садржаји ликовног васпитања у школи.

3.1.2. Визуелно ликовни феномен могуће је класификовати и на основу номенклатуре слика, које могу имати претежно функционалну улогу, или, с друге стране, претежено естетско-хедонистичку улогу. У погледу номенклатуре слика, на основу њене функције, можемо разликовати следеће категорије слика и цртежа:

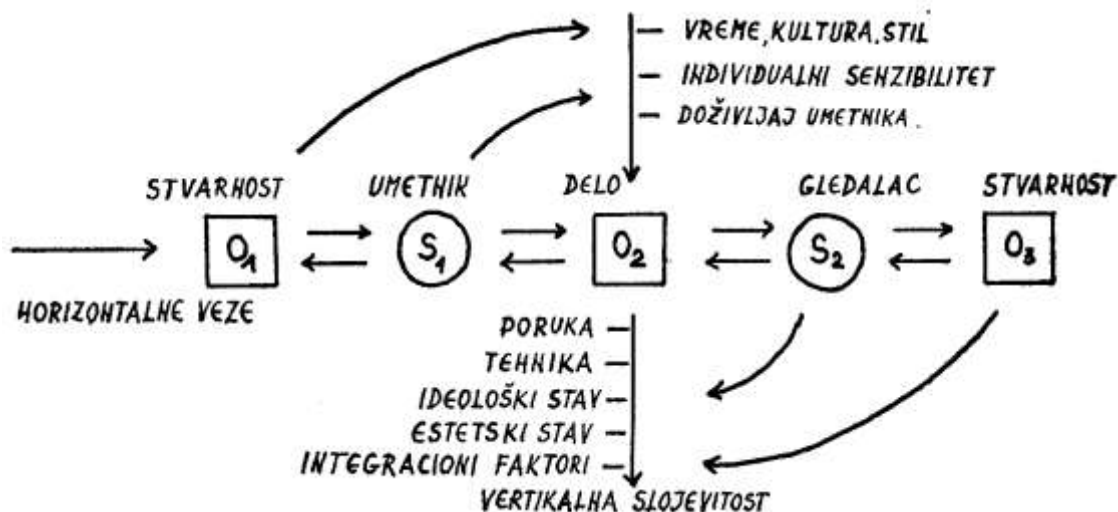
1. Научни цртеж (шеме и графикони),
2. Архитектонски цртеж,
3. Приказ и поруке амбијената (амбијент беде, амбијент раскоши),
4. Поруке свечаности и парада (визуелни знаци, распоред колона, боје),
5. Цртежи објашњења (радни процеси, коришћење машина и механизма),
6. Саобраћајни знаци,
7. Банкноте, човекови формулари,
8. Символи (грбови, заставе, заштитни знаци),
9. Реклама,
10. Пропаганда,
11. Дизајн и амбалажа,
12. Костим као порука,
13. Слике забаве (стрип, цртани филм и сл.),
14. Репортажа (фотографије или филм о неком догађају),
15. Документација (податак значајан за неку појаву),
16. Поетска интерпретација других медија (илустрација, цртеж на основу музике),
17. Цртеж шала или критика (карикатура, игре монтажама),
18. Естетско-уметничке слике или објекти.

3.1.3. Слојевитост појединог визуелно-ликовног дела огледа се у међусобној условљености објективних и субјективних фактора у хоризонталном и у вертикалном погледу.

У хоризонталном погледу можемо разликовати три објективна и два субјективна фактора:

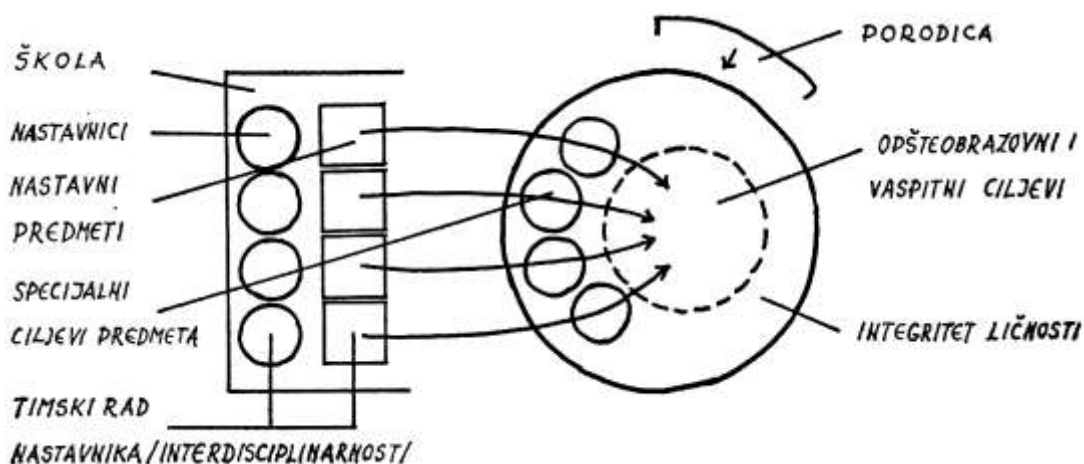
1. Објективни фактор стварности (поднебље и социјална средина),
2. Субјективни фактор уметника-ствараоца,
3. Објективни фактор-само уметничко дело,
4. Субјективни фактор гледаоца који прима уметничку поруку и обогаћује се њом и
5. Објективни фактор нове, измењене стварности после богаћења субјеката који у тој стварности живе.

У вертикалном погледу стварност се појављује у феномену уметности као слој времена, културе, стила једне епохе; личност уметника као посебан индивидуални сензибилитет; затим појединачно дело, као одраз конкретног доживљаја или идеје уметника, а у даљем вертикалном продужетку као фактографска порука, техничка страна обликовања материјала и интегритет идеје и материје, затим као идеолошки став, као естетски, креативни сензибилитет, дакле ликовна порука, а затим и као могућност декодирања од стране гледаоца и као могући фактор интеграције у средину у циљу подизања квалитета амбијента а тиме и квалитета живота.

Овим се жели указати на слојевитост ликовних појава, а тиме и на сву комплексност рада на ликовном васпитању. Обично се ликовна појава дефинише и различитим функционалним процесима, који указују на ликовни феномен као један од најранијих и најинтересантнијих људских делатности. Наиме, ликовни феномен се дефинише и као процес сазнања, комуникације, емоционалних доживљаја, идеолошког става, рада и стварање, уживања и вредновања. У том погледу ликовна активност је један од најзначајнијих у васпитном процесу.

3.2.1. У погледу комплексности ликовног васпитања ваља указати на ширину циљева које ликовно васпитање може да оствари. У принципу сваки наставни предмет има своје специфичне циљеве и општеобразовне циљеве, али је то код ликовног васпитања нарочито изражено због могућности комплекснијег утицаја на ученике.

Остваривање циљева ликовног васпитања разлаже се у две основне компоненте: 1. у ликовно-естетске циљеве, који обухватају развој ликовних способности и у смеру ликовног образовања, дакле упознавање појмова и података из ликовне уметности уопште (и једна и друга компонента подразумевају теоретски и практични аспект ликовне и визуелне културе) и 2. у општеваспитне циљеве који подразумевају утицај на опште компоненте личности и њено укључивање у међуљудске односе и комуникацију и, друго, практично-техничке циљеве, који подразумевају интегритет људске делатности, дакле јединство производне и креативно-естетске компоненте.

3.2.2. У погледу комплексности садржаја ликовног васпитања могуће је визуелно-ликовне појаве у теорији и пракси прости на појам наставне грађе те утврдити да се у школи треба да обрађује, зависно од узраста, естетско процењивање (ликовна критика), теорија уметности и историја уметности, а да у практичној делатности треба да буду заступљене активности у ликовно-стваралачком раду са аспекта аутономности ликовног феномена и његове идеолошке заснованости, затим, са аспекта интеграције ликовних законитости у обликовање предмета и простора, као и увођења ученика у процесе сазнања путем визуелних информација, што подразумева и развој критичке свести у односу на визуелне поруке.

3.2.3. Из практичних разлога могуће је у основној школи дефинисати седам паралелних великих подручја које сваки наставник мора имати у виду приликом планирања рада и које мора у свом раду да прати и процењује.

Та велика подручја односе се на:

1. Општеваспитане задатке и развој општих способности (1)
2. Развој ликовних способности и креативности, уз уважавање (2)
 - 2.1. Савладавање језика ликовног изражавања, (3)
 - 2.2. Савладавање техника ликовног изражавања, (4)
 - 2.3. Савладавање тема и мотива и (5)
 - 2.4. Упознавање одређених појмова и знања из ликовне уметности (6)
 - 2.5. Развој критеријума за процењивање вредности (7)

Складно утицање на све ове факторе и њихов развој из једне у другу етапу ликовног васпитања, представља основу стварног стицања визуелне и ликовне културе.

3.2.4. У погледу појединих типова школа, мењаће се и пропорције појединих садржаја. У основи можемо да разликујемо три аспекта ликовног васпитања: општеобразовно, стручно и професионално. Општеобразовно ликовно васпитање претпоставља стицање општих знања и способности из ликовне културе, стручно ликовно васпитање претпоставља примену ликовних и визуелних законитости зависно од специфичности појединих позива, што значи да је ликовно васпитање стручни предмет у усмереном образовању. Најзад,

ликовно васпитање има и вид професионалног образовања, дакле служи оспособљавању нових уметничких кадрова.

4. ПЛАНИРАЊЕ У СВЕТЛОСТИ ДИЈАЛЕКТИКЕ РАЗВОЈА

Вертикални аспект планирања градива има у виду законитости процеса који прате сваки развој. Овладавањем овим законитостима, наставник може да их примењује у конкретним ситуацијама и да свесно утиче на развојне процесе, како код појединачних ученика, тако и у односу на цео разред.

4.1. Основни проблем планирања градива односи се на утврђивање етапа, њихових карактеристика и међусобне повезаности, као и почетних импулса којим се овако замишљен процес ставља у покрет, дакле проблем мотивације ученика. Познато је да дијалектички закони претпостављају међусобну повезаност свих појава и процеса, да се после квантитативних промена, јавља борба супротности која доводи до квалитетних прамена, при чему се развој може означити као негирање онога што је негативно у предходној етапи и квалитативно јачање позитивнога. Овај процес као општа законитост дефинише и процесе учења, процесе рада, као и процесе стваралаштва (креативности). Док се у ранијем планирању ликовног васпитања више ослањало на процесе рада, нагли развој теорије креативности довео је до сазнања да се и ликовно васпитање може планирати на основу креативних етапа и процеса. Тако се креативни процеси обично дефинишу следећим етапама: 1. Уочавање проблема, 2. Инкубација, 3. Откриће (илуминација) и 4. Верификација. Ови процеси се могу у педагошком смислу дефинисати као 1. Уочавање проблема и прикупљање података за његово решавање — учење, 2. Импровизација и игра уз покретање интуиције, 3. Стваралачки акт и реализација те 4. Процењивање резултата — верификација. Ове етапе представљају основу планирања и у ликовном васпитању, што значи да се једна глобална целина градива савладава у редоследу овако дефинисаних фаза.

4.2. Поред повезаности ликовних садржаја са другим радним, естетским и научним садржајима, навели смо и унутар ликовног васпитања седам паралелних подручја: 1. Опште способности, 2. Ликовне способности, 3. Савладавање ликовно-изражајног језика, 4. Савладавање ликовних техника, 5. Коришћење различитих тема, 6. Упознавање појмова и чињеница и 7. Јачање критеријума у процењивању вредности. Поставља се оправдано питање који од горенаведених фактора има централно значење и на тај начин представља и основу планирања, с тим, што се око њега паралелно утиче и на све остале. У досадашњој пракси ликовног васпитања давали смо углавном предност ликовним способностима, па, како нема нових значајнијих промена у овој области, можемо се надаље на њих ослањати као основу нашег планирања.

У том погледу можемо овде навести осам најзначајнијих ликовних способности које би паралелно требало развијати, с тим, што у једну групу долазе оне које подстичу

стваралаштву, а у другу групу оне које омогућавају стваралаштво. Према томе, подстицајне способности у ликовној делатности су: осетљиво, ликовно запажање сензибилитет, креативно мишљење, емоционални став и осетљивост моторног нерва-сензибилитет, а омогућавајуће способности су: тачно запажање, ликовно искуство, машта и техничка спретност.

Како је теорија креативности такође дефинисала изврстан број креативних фактора, неопходно је и њих навести и дефинисати, на основу нашег уверења, на подстицајне и омогућавајуће факторе. У потстицајне факторе убрајамо оригиналност, флексибилност (способност да се новим неубичајеним путем и поступцима дође до нових решења, од којих су и више њих исправни, зависно од критеријума који се постављају) и рedefиниција (способност да се од познатих елемената оствари нешто ново). У омогућавајуће факторе брјамо осетљивост за проблеме флуентност (способност да се производе што више нових идеја и ликовно-техничких поступака) и елаборација (ликовна организација у процесу рада и у самом решењу-композицији). Наставник мора, дакле, да развија и ове факторе, или још боље, он мора од њих да полази, јер они свакако садрже и све ликовне способности. У категоризацији особина личности, ликовних способности и креативности, особине личности су најшире, затим су нешто уже ликовне способности, да би креативност била најужа. У том смислу се може израдити табела која приказује повезаност креативних фактора са ликовним способностима и то на следећи начин:

Подстицајни фактори:

Оригиналност - садржи креативно мишљење, емоционални став, сензитивитет,
као и ликовно искуство;

Флексибилност - садржи сензибилитет, креативно мишљење и емоционални став,
као и машту;

Рedefиниција - садржи сензитивитет, сензибилитет и креативно мишљење,
као и тачно запажање.

Омогућавајући фактори:

Осетљивост за проблеме - садржи тачно запажање, ликовно искуство, као и сензитивитет
и креативно мишљење;

Флуентност - садржи машту, техничку спретност, као и емоционални став и
сензибилитет;

Елаборација - садржи ликовно искуство, машту, као и креативно мишљење и
емоционални став.

Ако бисмо успели да развој ликовних способности израдим на тачном редоследу развијања свих ових креативних фактора и способности, онда бисмо око овог система могли да изградимо и систем повезаног развоја и осталих, већ наведених, великих ликовних подручја, као што су, савладавање ликовног језика, технике, критерија, знања итд. Како дијалектички закони предвиђају неизменично квантитативне и квалитативне

промене, то би, после неопходне припреме, требало да се прво утиче на омогућавајуће факторе, на пример, осетљивост за проблеме, да би се, после једне међуфазе, утицало на подстицајну способност, дакле на развој оригиналности, а у том оквиру и на све наведене ликовне способности који су укључени у ове факторе. После тога, следио би утицај на следеће креативне факторе: флуентност и флексибилност, а даље на елаборацију и рedefиницију.

Овај редослед би се могао поновити у следећем циклусу итд. Тиме би се наизменично утицало на омогућавајуће факторе и способности, и на све оне компоненте које са њима стоје у вези, а затим на подстицајне факторе који такође обухватају одређене ликовне способности и које непосредно утичу на развој осталих компоненти. Овај процес се може, на основу претходног излагања, схватити и као глобални ток у коме се смењују учење, игра, стваралаштво и провера резултата, а овај процес се може применити и на сваки мањи циклус, на пример на развој осетљивост за проблеме или оригиналности, који обухватају од 4 до 6 наставних јединица, с тим, што се овај ток може применити и на организацију сваког појединачног часа.

4.3. Према томе, структурирање свих компонената у планирању има следеће основне елементе:

- а.** Утврђивање стања (предходне ситуације) у погледу нивоа свих ликовних компонената;
 - б.** Предвиђање мотивационих механизма који би подстакли даљи развој;
 - ц.** Утврђивање хоризонталних структура, дакле, свих компонената на које се протеже утицај наставника (опште способности, ликовне способности, савладавање језика ликовног изражавања, савладавање ликовних техника, коришћење мотива, усвајање знања и појмова, јачање критерија),
 - д.** Утврђивање циљева који се могу остварити у току следеће етапе, а који се односе на све горе наведене компоненте;
 - е.** Утврђивање редоследа појединих етапа у глобалу — развијање осетљивости за проблеме, те оригиналности, развијање флуентности, те флексибилности итд, а затим и у оквиру мањих целина — учење, игра, стварање и верификација (процењивање);
- Утврђивање поступака праћења развоја и корекције дидактичких поступака у току васпитног рада.

5. МОТИВАЦИОНИ И ПОДСТИЦАЈНИ ПРОБЛЕМИ У ТОКУ ПЛАНИРАЊА РАДА

Три су фактора који утичу на мотивацију: потребе личности, услови у којима се личност наилази и, најзад, спољни импулси. Сигурно је да су потребе личности најјаче и најтрајније мотивационо средство. Потреба за ликовном уметношћу, потреба за ликовним стварањем, потреба за уређеним простором, потреба за међуљудским комуницирањем путем слике, потреба за визуелним сазнањем итд, може да се постепено развија и јача. Савремена настава користи у овом погледу најчешће отворен, слободан, равноправан

разговор међу ученицима и између ученика и наставника, почевши од избора теме, преко метода њене обраде све до начина доношења закључака. Овакав разговор значајан је не само за развијање свесног односа ученика према анализи сопствених потреба и интереса или према појавама око нас, већ и као стални облик васпитног рада у циљу ослобађања личности од превласти ауторитета, од следеће послушности и формалне дисциплине. Тако се у ликовном васпитању упоредо остварују циљеви слободног опредељивања, слободне у креирању — са процесима ослобађања, еманципације личности од зависности, од подчињености, што је у основи општи циљ нашег васпитања и циљ социјалистичког друштва уопште.

Наставник је, дакле, дужан, да, пре било каквог рада и пре било ког задатка и циља, које је он теоретски добро поставио, изврши стрпљиву анализу ове проблематике са ученицима, при чему се полази од најширих питања која се, после дискусије, све више усмеравају на конкретну ликовну проблематику, при чему ученици све више постају свесни потреба решавања ове проблематике и повезују своје жеље и могућности са усвојеним циљевима активности. Наставнику не треба да смета, уколико се у току разговора са ученицима коригује предходно замишљени план, јер се управо укључивањем потреба, свести и жеља ученика у предходни план он појављује као реалан и остварљив. Овакав разговор са ученицима је сталан облик међусобне комуникације, уважавања мишљења и стања свести код сваког појединачног актера у процесу активности, па се на њега увек мора наставник да враћа и да га користи као средство разјашњавања и усаглашавања у раду код свих ученика. Свако ауторитативно понашање наставника омета јављање и јачање креативности, али исто тако и развој свестране и ослобођене личности.

6. РИТАМ ВАСПИТНИХ УТИЦАЈА У ПРОЦЕСУ РАЗВОЈА ЛИКОВНИХ СПОСОБНОСТИ

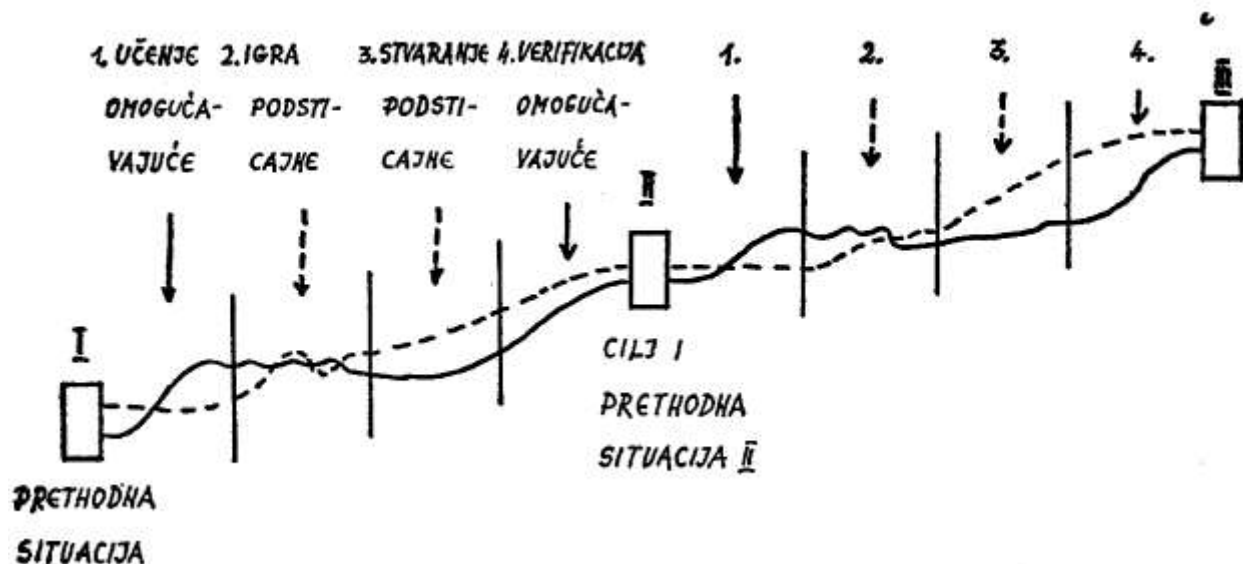
Планирање наставне грађе претпоставља и различите васпитне утицаје наставника, јер сам развој није једносмеран, а педагошки поступци су такође често диференцирани. У предметима научног типа обично се у планирању диференцирају периоди преношења нових информација, периоди утврђивања и учења, период примене, те периоди процењивања резултата. Ова општа шема може се делимично применити и на процес ликовног васпитања. Међутим, на овом месту биће више речи о специфичним процесима који претстављају утицај наставника на разне групе способности у диференцираним дидактичким поступцима. Као што је већ напоменуто, један комплекс ликовних проблема усваја се диференцираним етапама једног јединственог развојног процеса, коме се прилагођава и сам наставник, настојећи да тај процес учини квалитетнијим и успешнијим.

Ако, дакле, претпоставимо да један разред у свом развоју остварује претпоставку да постигне виши ниво оригиналности, а тиме и виши ниво ликовних способности — креативног мишљења, емоционалног става и сензитивитета, као и ликовног искуства, тада

је неопходно конкретизовати овако уопштено дату оријентацију на пример као: а. оригиналност у компоновању уз коришћење динамике и кретања као компоненте дводимензионалне површине, уз б. развој интуиције, интенције, јачање интереса за све ново, те ц. оригинална примена композиционих законитости и ликовних техника итд. На основу ових циљева, потребно је утврдити могући избор мотива и избор појмова који се могу савладати.

На основу овако конципираних оријентационих циљева, дефинишу се развојне етапе, тако да прва етапа представља елементе мотивације и дефинисање проблема (анализа кретања, динамике, досадашња решења кретања на дводимензионалним површинама, однос законитости у компоновању ликовних елемената са оригиналним решењима појединих уметника у току историјског развоја итд.), а друга фаза потпуно слободно интуитивно и инвентивно тражење, често кроз игру и спонтаност, при чему треба да се јави што више идеја и могућих решења. У трећој фази долази до креативних решења, који се могу варирати током два или три наставна часа, који, дакле, могу да се протегну на дуже време, све дотле док креативна снага ученика има импулса за стварање и реализацију, да би се предвидело и посебно време за верификацију резултата, разговор о радовима и уопштавање искуства, што у извесном смислу представља и нову ситуацију у коју су ученици дошли у свом развоју и која се може дефинисати као предходна ситуација следеће етапе у развојном процесу.

Графички би се овај процес могао приказати на следећи начин.

Као што се из приложене шеме види, утицај наставника се мења и разликује из једнога у други час. Први час у овој тематско-проблемској целини представља утицај наставника на рационалну сферу личности, на омогућавајуће способности, с тим што се пире свега настоји да се ослободи инвенција, машта, интуиција, спонтаност и игра идејама, а би се у трећој фази овај утицај усмерио на креативну концентрацију. У четвртој фази се поново утицај оријентире на рационалну сферу, јер сада ученици треба да анализирају резултате рада и да тиме поново подстакну развој омогућавајуће сфере комплекса способности. Тиме се развој одвија уједначено у свим својим компонентама и не долази до једностраности, која обично представља сметњу сталном развоју. Наиме, уколико се развијају непрекидно омогућавајуће способности, дакле тачно запажање, ликовно искуство, машта или техничка спретност, долази до заостајања у развоју сензитивитета, креативног мишљења, емоција и сензибилитета, а то доводи до оптичке имитативности, рационалног обликовања, артизма или рутине, техничке спретности. Теоретски се, дакле, полази од претпоставке да се свака ликовна способност може да развија одговарајућим утицај има и њеном ангажованосту у раду. Питање се, дакле, односи на тачно утврђивање адекватних утицај а, оних утицај а које покрећу одговарајуће активности и које на тај начин утичу на развој жељене ликовне способности.

7. ПРИМЕР СТРУКТУРИРАЊА НАСТАВНЕ ГРАЂЕ У ОДРЕЂЕНЕ ЕТАПЕ ЛИКОВНОГ ПЛАНИРАЊА

Ако претпоставимо да су ученици успешно завршили у VII разреду једну етапу развоја — уоквирену у проблемску целину »осетљивости за проблеме« која као омогућавајућа способност обухвата и тачно запажање, ликовно искуство, као и сензитивитет и креативно мишљење, онда се на тој основи може дефинисати следећа етапа развоја, као проблемска целина развоја, »оригиналности«.

7.1. Завршена етапа дала је следеће резултате:

а. У сфери општеваспитних задатака остварен је (а/1) напредак у интелектуалном развоју, јер су ученици у анализи визуелних појава схватили да постоје битне и небитне компоненте, да се битне могу издвојити визуелно, али и рационално, и да се на њима може градити даљи ликовно-визуелни процес или даља мисаона операција, као и (а/2) техничко-радно васпитање тиме што су ученици упознали принципе на којима се заснива добар однос између обликованог материјала и форме, као основе за схватање дизајна.

б. У сфери развоја ликовних способности, претходна етапа утицала је на повећани развој тачног запажања и сензитивитета тиме што су ученици вежбали посматрање предмета, диференцирали битно од небитног, а такође стицали ликовно искуство у повезивању битног у органску и естетску целину, уз ангажовање креативног мишљења.

ц. У сфери савладавања ликовног језика, ученици су упознали природне, органске, и геометријске, машинске облике и упознали њихове могућности у ликовном изражавању.

д. У сфери ликовних техника, још су више продубили изражајне могућности туша.

е. У сфери упознавања и коришћења мотива из стварности, ученици су цртали занимљиве мртве природе на којима су природни и геометријски облици били видљиви и пружали могућност њихове анализе, а такође су посматрали бројна уметничка дела одговарајуће ликовне проблематике, која стоји у непосредној вези са облицима и уочавањем битног на појавама.

ф. Ученици су у сфери образованих задатака утврдили нека знања из теорије обликовања, посебно о облику као елементу у ликовном делу, а затим и проблем наглашавања и интерпретације у ликовном изразу.

г. У сфери јачања критерија, ученици су имали прилике да развију своју ликовну осетљивост упоређивањем предмета у природи, као и упоређивањем уметничких дела и различитих облика у њима, развијајући осетљивост за мале разлике и деликатне односе.

7.2. Полазећи од ових података који документују остварени ниво ученика у области ликовне културе, наставник ће, сходно своме плану, прићи планирању следеће етапе рада, етапе која, у нашем случају може имати четири радна школска часа (осам часова од 45 минута).

Основна оријентација у планирању заснива се на потреби да се развијају подстицајне способности, јер је у претходној етапи доминирао рад на развијању омогућавајућих способности. Као адекватан пар омогућавањем фактору »осетљивост за проблеме« налази се фактор »оригиналности«. Према томе, наступајућа етапа биће изграђена на развоју оригиналности, које, као што је већ речено, прате следеће ликовне способности — креативно мишљење, емоционални став, сензитивитет, као и ликовно искуство. Ова етапа биће подељена у четири дела, што, у принципу, одговара четири часа у ликовном васпитању.

7.2.1. Први час био би усмерен на **уочавање** ликовних и општих проблема који ће бити предмет оригиналног решавања у току ове етапе. Ова фаза претпоставља и прикупљање информација, неке облике учења итд. Општа проблематика ове етапе полази од повезивања временских и просторних компонената и уткаје који они врше једно на друго.

а. У општеваспитној сфери наставник може на овом часу да предвиди развој интелектуалних способности који воде ка схватању целине света, његових динамичних и просторних вредности. У сфери практично-техничких циљева, наставник може да предвиди добру организацију рада.

б. У сфери развоја ликовних способности ученици могу да развију сензитивитет и да на специфичан начин примене своје ликовно искуство у току решавања постављених

проблема. Ученици треба да развију осетљивост за разлике које постоје између кретања и времена у односу на дводимензионално ликовно приказивање.

ц. У сфери савладавања ликовног језика неопходно је да ученици уоче све могућности које нуде поједини композициони принципи: компоновање на принципу понављања, хармоничности и контраста.

д. У погледу коришћења техничких средстава, било би најповољније да се ученици одреде за боју, температуру или гваш.

е. Тема овог часа могла би бити — приказ у једној слици једне целе телевизијске серије.

ф. Ученици треба да утврде знање о композицији.

г. У погледу развоја критерија, ученици треба да, анализирајући остварене резултате, диференцирају поједина решења зависно од већег или мањег присуства временских компонената у композицији.

7.2.2. Други час у овој серији планира се као међуфаза, као фаза **импровизације, игре**, при чему се основна тема не губи потпуно из вида.

а. У општеобразовној сфери овог часа могу се предвидети циљеви који наводе ученике да одступе од уобичајених поступака и решења и који, баш таквим ставом, омогућавају остваривање оригиналних решења. У сфери практично-техничких циљева треба код ученика развијати способност да замишљају нешто што је динамично, што се непрекидно мења, а што се ипак може фиксирати, забележити. Ова способност је значајна у сваком пројектовању, у коме се динамичне и разуђене појаве своде на графичке белешке, на техничке цртеже.

б. У сфери развијања ликовних способности, поред развоја оригиналности, могуће је утицати и на развој визуелног мишљења, сензитивитета и креативног мишљења. Ученици треба у овом задатку да, наиме, замисле кретање неких објеката, који, у току кретања, мењају свој статични визуелни утисак и да тако замишљену визију преточе на ликовни израз.

ц. Ученици треба да користе боју и потез, гесту, као основна изражајна средства и да спонтано налазе између њих неке нове односе и сензације.

д. У погледу избора техника, ученици могу користити све технике и могу их по вољи међусобно мешати, као што су колаж и боја, отискивање, монотипија и сликање преко тако добијене површине, затим коришћење старих исечака из новина, делова илустрација, фотографија и сл. уз допуне итд.

е. Тема овог часа била би: замислити било који предмет који има на себи више боја, како се креће великом брзином, те насликати то кретање на слици. Код ученика којима недостаје инвенције, може се у уводном делу часа демонстрирати један пример: на

центрифугалној машини могу се поставити обојене чвршће и мекше површине, које ће се, услед окретања, визуелно мењати и, зависно од брзине, мењати боју.

ф. У сфери стицања нових сазнања и појмова, довољно је у овој фази, ако ученици утврде своје уверење да се у ликовном стварању мора прилагодити ликовно-изражајним средствима, да се, дакле мора свака визуелна појава трансформисати на ликовно изражајна средства.

г. Јачање критеријума на овом часу може бити усмерено у правцу уважавања сваког решења, уз давање предности онима који имају већи степен оригиналности.

7.2.3. Трећи час ове тематске целине усмерава се у правцу **креативних** решења, разуме се, на компоненти оригиналности, која је иначе носилац целокупне проблематике ове фазе.

а. У општеобразовној сфери овај час треба да развије тежњу и потребу ученика ка оригиналном и креативном понашању уопште, да им развије способност да са овог становишта процењују појаве, као и да им развије свест о значају оригиналности у развоју појединца и друштва. У практично-техничкој сфери ученици треба да усвоје став да се и у непосредној производњи очекују оригинална решења у оквирима дизајна како у циљу подизања естетског квалитета производа, тако и у циљу ефикаснијег привређивања полазећи од чисто економских фактора.

б. Развој ликовних способности полази од развоја оригиналности, креативног мишљења, сензитивитета и ликовног искуства. Ученици треба да доживе кретање и динамику и да овај доживљај на оригиналан начин трансформишу у ликовни израз.

ц. У ликовном језику учесници треба да упознају доминанту и принципе репетиције уз понављање принципа компоновања.

д. Од ликовних техника најприхватљивија је темпера, а изузетно и колаж.

е. Ученици треба да понове градиво са претходних часова, и да се, на основу стеченог искуства, одреде за једну тему из примењене уметности — дизајн на текстилу, с тим, да се конкретна тема нађе у договору са ученицима. Она би морала бити повезана са динамичним мотивом, у функцији ведрих текстила — летња хаљина, завеса за дечју собу, завеса за предшколску установу, посластичарницу и сл. Проблем се не састоји у самом избору мотива, колико у оригиналним решењима у њима.

ф. У погледу образовних задатака довољно је да се на овом часу само понове неки појмови обрађени на предходним часовима.

г. У развоју критеријума ученици треба да у процену уметничких феномена унесу сигурнији критеријум који полази од оригиналности, а конкретно, у процени резултата овог часа, од успешног решавања повезаности осетљивости за динамично и статично, као и адекватности ритма намени обликованог предмета.

На крају овог часа, ученици треба да провере резултате свога рада, дакле, да се исцрпније посвете **верификацији** остварених резултата.

7.2.4. Као четврти, евентуално и пети, час овог циклуса, могуће је предвидети рад у техници батика такође на тему одговарајућих орнамената, уз даље ангажовање **креативних** снага ученика и њихове оригиналности.

7.3. После ове етапе рада, следи у планирању нова целина, која би опет претстављала утицаје наставника а тиме и развој омогућавајућих способности, на пример, флуентности, да би, после тога, следила етапа у којој би се развијала флексибилност итд. Наставник планира свој рад, усклађује га са потребама ученика, прати остваривање резултата и на основу њих предвиђа даљи развој и даљи педагошки утицај.

8. ЗАКЉУЧАК

Као што се из излагања види, планирање и структурирање градива из ликовног васпитања је веома комплексно и деликатно. Због тога је неопходно да се наставници ликовног васпитања веома студиозно и темељно припреме за свој рад, имајући у виду све елементе који су овде анализирани, али исто тако и многе специфичности школе и ученика са којима се остварују циљеви ликовног васпитања.

Стварни и реални успех у раду увек зависи првенствено од наставника ликовног васпитања, његове љубави и разумевања за ученике, ликовну уметност и напредак једног новог, слободног друштва.

Планирање градива из ликовног васпитања може се, дакле, заснивати на различитим полазним основама, али свако планирање мора имати у виду следеће компоненте: (1) Циљеве глобалних целина или појединих часова, (2) Технику рада, ликовно подручје и област рада, (3) Тему, (4) Очекиване ефекте теоретског рада, јачања критерија и избор уметничких дела, као и другог очигледног материјала, и најзад, (5) Могуће варијанте, предвиђања, претпоставке и сличне примедбе.

Очигледно је да се систем рада на ликовном васпитању најсигурније ослања на добро дефинисаним циљевима. Како разликујемо општеобразовне (А) и ликовно-естетске циљеве (Б), то се морамо ослоњати на једне од њих, па је прихватљивије ослањати се на ликовно-естетске циљеве око којих се могу изградити системи утицаја и на саму личност ученика, на његово социјално понашање и на утицаје који се манифестују у сваком раду ученика. С друге стране, ослањање на ликовно-естетске циљеве, изискује такође прецизне диференцирање ових циљева: тако можемо да разликујемо развој креативних фактора код ученика (Ба), развој ликовних способности (Бб), али такође развој способности ликовног изражавања, савладавања ликовног језика (Бц), као и остварен ниво знања и појмова из области ликовне културе (Бд). И у овом случају могуће је релативно лако одређење —

наиме, развој ликовних способности и креативности треба да буде окосица сваког планирања.

На основу изложеног, могуће је утврдити све елементе који се морају уградити у план рада и који треба да представљају међусобно повезан ланац елемената, који један из другог међусобно зависи и у хоризонталном и у вертикалном виду. Према томе план рада ће дефинисати следеће компоненте:

1. Циљеве

1А Опште васпитне

1Аа развој индивидуалних карактеристика

1Аб развој социјалних карактеристика

1Ас развој практично-радних, производних способности

1Б Ликовно-естетске

1Ва развој **ликовне креативности**

1Бб развој **ликовних способности**

1Вс развој ликовно-изражајног језика

1Бд стицање знања и појмова из ликовне културе

2. Ликовне технике

2а Ликовно подручје

2б Област рада

3. Тема

4. Јачање ликовног критеријума

4а Оријентација у јачању критеријума

4б Избор ликовних дела и другог материјала за демонстрацију

5. Примедба и објашњење.

Како креативни фактори и ликовне способности представљају основу система планирања, треба још једном напоменути да ће се поједине целине изграђивати на основу развоја шест основних креативних фактора: 1. Оригиналност, као подстицајног фактора и 2. Осетљивост за проблеме, као омогућавајућег фактора, 3. Флексибилности, као подстицајног фактора и 4. Флуентност, као омогућавајућег фактора, те 5. Редифиниције, као подстицајног фактора и 6. Елаборације, као омогућавајућег фактора. Ова три пара су међусобно повезана и условљена, уз обухватање осталих ликовних способности, о чему је већ било раније речи. Ради лакшег сналажења, наводимо још једном шта обухватају креативни фактори:

1. Оригиналност — откривање новог и необичног, ретког, проналажење удаљених решења и одговора који су резултат креативне генерализације;
2. Осетљивост за проблеме — способност откривања и формулисања проблема; способност запажања и суптилности — сензитивитет;

3. Флексибилност — спонтана и иницијативна флексибилност која решава проблеме новим, различитим путевима и долази до различитих решења (дивергентно мишљење);
4. Флуентност — производња што већег броја идеја, који испуњавају одређени смисао и захтеве, као и ликовно-изражајна флуентност, лакоћа изражавања материјалом;
5. Редифиниција — способност проналажења нових функција објеката или њихових делова који они примерно немају, способност да се познати предмети употребе на нов и необичан начин, тј. способност да се промени функција предмета;
6. Елаборација — смисао организације у процесу стваралаштва, као и смисао да се дело уобличи на основу откривених нових идеја уз разраду доминантног момента у делу, укратко, естетска организација.

Овом приликом остављамо по страни проблеме који проистичу из дијалектичке законитости о јединству супротности, наиме, да сваки од ових креативних фактора садржи у себи двојност појава, како подстицајне, тако и омогућавајуће компоненте, које такође ваља имати у виду, али би тако разрађивани годишњи планови рада били преоптерећени и непрегледни, да је корисније од ове анализе одустати. Оно што свакако треба имати у виду односи се на комплексност сваког овог фактора, дакле на бројне компоненте, које можемо означити као ликовне способности, а које ћемо ипак имати у виду приликом планирања, те ћемо их увек наводити уз поменуте факторе креативности.

* * *